

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Bingöl University Faculty of Theology

e-ISSN 2687-5128

Sayı: 26 / Aralık 2025

Issue: 26 / December 2025

Osmanlı Âlimi Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî'nin Tefsirinde Kırâatlere Yaklaşımı (Kırâat-Tefsir İlişkisi Bağlamında)

Qirā'a Practices in the Tafṣīr of the Ottoman Scholar Kara Çelebi Muḥammad al-Tirawī (In the Context of the Qirā'a-Tafṣīr Relationship)

Mehmet Maşuk ACAR¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, Türkiye.
Assist. Prof., Kocaeli University, Faculty of Theology, Kocaeli, Türkiye.

E-posta adresi:

 mehmetmahsukacar@hotmail.com

 ORCID: 0000-0002-9353-8736

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Citation: Acar, Mehmet Maşuk. "Osmanlı Âlimi Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî'nin Tefsirinde Kırâatlere Yaklaşımı (Kırâat-Tefsir İlişkisi Bağlamında)". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2025), 212-232.
<https://doi.org/10.34085/buifd.1756781>

ÖZ

Geliş Tarihi 02.08.2025	Osmanlı ilim geleneği, İslâmî ilimlerin pek çok alanında olduğu gibi Kur'an ilimleri sahasında da köklü bir birikim ortaya koymuştur. Bu birikimin önemli boyutlarından biri de kırâat ilmidir. Osmanlı'da kırâat ilmi, yalnızca rivayet esasına dayalı bir aktarım değil; dirayetle de bütünleşen, çok katmanlı bir yorum alanı olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı'nın son dönem klasik âlimlerinden, "Kara Çelebi" lakabıyla tanınan Muhammed et-Tirevî'nin kırâat-tefsir ilişkisine dair yaklaşımı merkeze alınmıştır. Matbu olmayan <i>Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha ve Yâsîn</i> adlı yazma eseri temelinde yürütülen bu araştırma, müellifin tefsire yaklaşım biçimini ve kırâat ilmine olan vukufiyetini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, Kara Çelebi'nin kırâat vecihlerini yalnızca okuma farklılıkları olarak değil; ayetin manasını ve bağlamını zenginleştiren ilmi imkânlar olarak değerlendirme yöntemini analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışma, dokümanter yöntemle yürütülmüş; klasik kırâat ve tefsir kaynakları ile yazma eserler ışığında, senet yapısı, gramatik boyut, semantik ve bağlamsal bütünlük açısından detaylı bir analiz yapılmıştır. Araştırma neticesinde, Kara Çelebi'nin sahih kırâatlere öncelik verdiği, şâz vecihleri ise anlamı derinleştirmek ve alternatif yorum kapılarını aralamak amacıyla kullandığı görülmüştür. Onun, kırâatleri değerlendirmedeki tercih ölçütleri; dilsel uyum, mana derinliği ve bağlamsal bütünlük gibi esaslara dayanmaktadır. Kaynak aktarımındaki düzen, bilimsel titizliğin bir boyutunu temsil eder; ancak bu titizlik, yalnızca biçimsel doğrulukla değil, aynı zamanda anlamın inşası ve bağlamla kurulan ilişki üzerinden de şekillenir. Kara Çelebi, kırâatleri yalnızca teknik bir mesele değil, Kur'an'ın hikmet dolu anlamlarına açılan kapılar olarak görmüştür. Onun yöntemi, klasik geleneğe sadık bir çizgiyle birlikte metne canlılık ve yorum imkânı kazandırmaktadır.
Kabul Tarihi 07.12.2025	
Yayın Tarihi 25.12.2025	
Anahtar Kelimeler:	Kırâat, Tefsir, Fâtîha, Yâsîn, Kara Çelebi, Osmanlı.

ABSTRACT

Date of Submission 02.08.2025	The Ottoman scholarly tradition, as in many other department of Islamic sciences, cultivated a profound and enduring legacy in the domain of Qur'anic studies. One of the significant dimensions of this legacy is the science of Qirā'āt, which, in the Ottoman context, was not merely transmitted through the principle of riwāya (narration), but was also approached as a multilayered interpretive field integrated with dirāya (rational analysis). This study centers on the perspective of Muḥammad al-Tirawī -known by the epithet "Qara Jelebi"-a prominent scholar of the late Ottoman classical period, regarding the relationship between Qirā'āt and tafṣīr. Based on his unpublished manuscript <i>Tafṣīr Sūrat al-Fâtîha wa Yâsîn</i> , the research aims to uncover the author's exegetical approach and his mastery of the science of Qirā'āt. The study seeks to analyze how Qara Jelebi conceptualized the variant readings (wujūh al-qirā'āt) not merely as phonetic or recitational divergences, but as epistemic tools that enrich the semantic depth and contextual resonance of the Qur'anic text. Employing a documentary method, the research conducts a detailed analysis -drawing upon classical sources in Qirā'āt and tafṣīr as well as manuscript evidence- through the lenses of isnād structure, grammatical features, semantic coherence, and contextual integrity. The findings indicate that Qara Jelebi prioritized canonical (ṣaḥīḥ) readings, while employing non-canonical (shādh) variants to deepen meaning and open avenues for alternative interpretations. His evaluative criteria rest upon principles such as
Date of Acceptance 07.10.2025	
Date of Publication 25.12.2025	

linguistic harmony, semantic profundity, and contextual coherence. Although his meticulous citation of sources reflects a dimension of scholarly rigor, this rigor is not confined to formal accuracy alone; rather, it is shaped by a broader concern with meaning construction and contextual alignment. This approach -which regards Qirā'āt not as a purely technical matter but as interpretive gateways into the Qur'an's layers of divine wisdom- deserves a distinguished place within the Ottoman exegetical tradition. Qara Jelebî's method, while remaining faithful to the classical heritage, breathes vitality into the text and expands the horizons of interpretation.

Keywords:

Qirā'āt, Tafsîr, al-Fātiha, Yâsîn, Qara Jelebî, Ottoman.

GİRİŞ

Kur'an'ı anlama çabası, tarihsel süreç boyunca farklı ilmî yaklaşımlar ve yorum gelenekleriyle süreklilik arz etmiştir. Osmanlı ilim ve irfan geleneğinde de Kur'an-ı Kerim'in tilaveti, kırâat farklılıkları ve anlamını derinlemesine kavrama çabaları önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı'da Mü'min b. Ali¹ (öl. 799/1396) ile başlayan kırâat ilmi eğitim ve öğretiminin, onun hocası İbnü'l-Cezerî'yle (öl. 833/1429) birlikte tüm Anadolu'da yaygınlık kazandığı bilinmektedir.² Nitekim bu dönemde İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'da kaleme aldığı *Nihâyetü'l-berere*,³ *en-Neşr*,⁴ *Takrîbü'n-Neşr*⁵ ve *Tayyibetü'n-Neşr*⁶ gibi eserleri, kırâat sahasında sonraki dönemleri de kapsayan çok geniş bir etki bırakmıştır. Bu etki, Osmanlı döneminde tefsir ve kırâat çalışmalarının büyük ölçüde klasik kaynaklara bağlılık ve rivayet merkezli bir yaklaşım çerçevesinde sürdürülmesinde açıkça görülmektedir. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî gibi âlimler, kırâat alanında getirdikleri yeniliklerle bu geleneğin ilmî açıdan zenginleşmesine katkı sağlamışlardır. Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî (öl. 1009/1600'den sonra) de tefsir ile kırâat arasındaki bağlantıyı açık biçimde işlemiştir.⁷ Bu eserler ve âlimler aracılığıyla kırâat ilmi, doğru tilavetin ötesinde anlam derinliği ve yorum çeşitliliğini mümkün kılan temel bir disiplin hâline gelmiştir.

Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî'nin tefsirinde, kırâat farklılıkları yalnızca Kur'an ayetlerinin telaffuzunu belirleyen fonetik varyasyonlar olarak değil, aynı zamanda ferşî ihtilaflar⁸ aracılığıyla anlam düzleminde etkide bulunan yorum farkları şeklinde de ele alınmıştır.⁹ Nitekim tefsir geleneğinde aynı yöntemin sürdürüldüğü tespit edilmiştir; örneğin bazı tefsirlerde Nisâ Sûresi'nde yer alan "أَوْ لَمَسْتُمُ" ile "أَوْ لَمَسْتُمُ السَّاءِ"¹⁰ ifadeleri arasındaki kırâat farklılıkları, İslam hukukunda farklı hükümlerin

¹ Mü'min b. Ali er-Rûmî, 783'te Şam'da İbnü'l-Cezerî'nin öğrencisi olarak kırâat tahsili görmüştür. Anadolu'ya dönüp Bursa'da imam-hatiplik yapmıştır. Anadolu'da kırâat ilmini okutan ilk kişi olarak tanınmaktadır. Hicri 798'de hocası İbnü'l-Cezerî'yi evinde ağırlamıştır. Kostantiniye yolunda Encekâz'da vefat etti (799/3 Safer), Bursa'da defnedilmiştir. Bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser (Beyrut: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 2/325-326.

² Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kiraat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016), 9-10.

³ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Nihâye fî'l-kirâati's-selâs ez-zâide 'ani'l-aşere* (*Mecmû'atün mühimmetün fî't-tecvidi ve'l-kirâati ve'r-resmi ve 'addi'l-ây adlı eser içinde*), thk. es-Seyyid Rifâ'î Cemal (Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, 2006), 156.

⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirâati'l-aşr*, thk. Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016), 2/703.

⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fî'l-kirâati'l-aşr*, thk. Abdullah Muhammed Halîlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 210.

⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kirâati'l-aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zü'biyy (Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1994), 103.

⁷ Bahattin Dartma, "Osmanlı Döneminde Bazı Müstakil Dirâyet Tefsirleri ve Uyguladıkları Yöntemler", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 11/7 (2016), 122; Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası", *Divan İlmi Araştırmalar* 0/1 (1999), 254.

Ferşü'l-hurûf, Kur'an'ın geneline dağılmış, sistematik olmayan biçimde ve rivâyete dayalı olarak ortaya çıkan okuyuş farklılıklarıdır. Bk. Yakup Uzun, "Kiraat İlminde Usûl ve Ferşin İstisnaları", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 9/1 (15 Nisan 2025), 67.

⁹ Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı, 2019), 187-189.

¹⁰ en-Nisâ 4/43.

ortaya çıkmasına imkân tanımıştır.¹¹ Böylece kırâat farklılıklarının, hem anlamı hem de tefsiri şekillendiren önemli bir unsur olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı ilim geleneğinde bu farklılıklar, yalnızca tilavetle sınırlı kalmamış, tefsir alanında da belirleyici bir rol oynamıştır. Bu durum, kırâat farklılıklarının tefsirle doğrudan ilişkili olduğunu ve Kur'an'ı anlama çabalarının tarihsel sürekliliğini çok yönlü biçimde etkilediğini açıkça ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, Osmanlı dönemi âlimlerinden Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî'nin tefsire yönelik eserlerinde, kırâat-tefsir ilişkisi çerçevesinde değerlendirilebilecek kırâat ihtilafları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kırâat farklılıklarının yalnızca tilavetle sınırlı kalmayıp tefsirlerde anlam ve hüküm çeşitliliğine doğrudan etki etmesi, bu ilişkinin çalışmanın ana eksenini oluşturmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda müellifin kırâatlere bakış açısını analiz etmeden önce kırâat farklılıklarının tefsirdeki rolüne, ardından Osmanlı'da kırâatin yerine, daha sonra ise Kara Çelebi'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerine temas edilmiştir. Çalışmada özellikle Kara Çelebi'nin *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn*¹² adlı eserindeki kırâat farklılıklarının analizine odaklanılmıştır. Bu minvalde çalışmada, müellifin hayatı ile ilgili bilgiler, kendi yazma eserlerinden ve biyografik kaynaklardan; ilmi birikimi ve kırâatlere olan yaklaşım yöntemi ise söz konusu tefsir çalışmasından elde edilmiştir. Bu araştırmayla elde edilen veriler, Osmanlı dönemi âlimlerinden ve tüm eserleri mahtût durumda bulunan Kara Çelebi'yi tanımayı, onun kırâatlere katkılarını ortaya çıkarmayı ve kırâat-tefsir ilişkisine dair literatüre yeni bir perspektif kazandırmayı amaçlamıştır.

Çalışmanın referansları arasında yer alan Mahmut Ayyıldız'ın "*Kara Çelebi Muhammed et-Tîrevî'nin Fâtiha Sûresi Tefsiri (Tahlil – Tahkik)*" başlıklı yüksek lisans tezi ile Hasan Aydın'ın "*Kara Çelebi Muhammed et-Tîrevî ve Tefsir Yöntemi*" adlı çalışmalarda kırâatlere dair bilgilere yer verilmemesi, bu iki çalışma dışında konuyla ilgili herhangi bir araştırmanın bulunmaması ve bu yönüyle çalışmamızın alanın ilki olması, araştırmamızın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. 11-13 Nisan 2025 tarihleri arasında gerçekleştirilen "*İzmir'de İlmî ve Kültürel Hayat-I (14-16. yüzyıllar)*" başlıklı sempozyumda tarafımızdan "*Kara Çelebi Muhammed et-Tîrevî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri*" başlıklı bir bildiri sunulmuştur. Söz konusu tebliğde, et-Tîrevî'nin yaşadığı dönemin ilmî iklimi bağlamında hayatı, entelektüel kişiliği ve kaleme aldığı eserler genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Ancak adı geçen çalışma, onun hayatını ve ilim dünyasındaki genel konumunu ortaya koymakla sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada ise, et-Tîrevî'nin *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* adlı özgün eserinden hareketle, onun kırâat sahasına duyduğu ilgiyi, tercih ve tevcihle bulunduğu kırâatler üzerinden sergilediği metodolojik yaklaşımı ve bu alandaki katkılarını derinlemesine analiz etmek amaçlanmaktadır. Böylece et-Tîrevî'nin kırâat literatüründe özgün bir yere sahip olduğu ortaya konulacaktır.

1. Tefsirde Kırâat Farklılıklarının Rolü

Kırâat ilminin tefsirle olan ilişkisi, erken dönemlerden itibaren İslâmî ilim çevrelerinde hayati bir mesele olarak ele alınmıştır. Kur'an'ın lafzî yapısı ile tefsirde ortaya çıkan anlam farklılıkları arasındaki sıkı bağ, müfessirin kırâat farklılıklarını dikkate almasını zorunlu kılmıştır. Nitekim klasik dönem âlimleri, iyi bir müfessirin sahip olması gereken temel ilimler arasında kırâat bilgisini öncelikli bir konuma

¹¹ Bu anlam farklılıklarının detayı için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 7/63-74.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/29. Ayrıca Nisâ 43. ayetinde bulunan kırâatlerin fikhî hükümlere etkisine dair detaylı analiz için bkz. Yaşar Akaslan, "Kırâatlerin Fikhî Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ Sûresi'nin 43. Âyeti Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (30 Aralık 2015), 212-229.

¹² Muhammed et-Tîrevî Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 34), 1b-93a.

yerleştirmiştir.¹³ Kur'an ile kırâatlerin etle tırnak gibi iç içe geçmiş yapısı, tefsir faaliyetinin doğrudan bu farklılıklardan beslenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, erken dönem müfessirleri kırâat ihtilaflarını yalnızca rivayet düzeyinde değil; anlamı zenginleştiren, gramatik yapıyı etkileyen ve bağlamsal yorumlara kapı aralayan bir araç olarak değerlendirmiştir.¹⁴ Böylece tefsir disiplini, kırâatlerdeki farklılıkların hangi ayetlerde nasıl anlam çeşitliği oluşturduğunu göstererek kırâatlerin işlevini somutlaştıran bir araç olmuştur.

Kur'an'ı anlama çabaları her dönemde varlığını sürdürmüştür; bu çabaların önemli bir kısmını oluşturan tefsir çalışmaları, kırâatlerle birlikte bir bütün olarak değerlendirilmiş ve kırâat farklılıkları ayet yorumlarına farklı anlam katmanları kazandırmıştır.¹⁵ Ancak kırâatlerin fonetik yönleri, ayet anlamlarını etkilemediği için tefsir açısından bir değişiklik oluşturmamıştır.¹⁶ Dolayısıyla kırâat imamlarının bu yönde farklı okuyuş şekilleri olsa da bunların Kur'an tefsiri açısından bir etkisi bulunmamaktadır.¹⁷ Örneğin, "عَنْ آيَاتِي"¹⁸ kelimesinin yâ (ى)'nın sükûnu ile "عَنْ آيَاتِي" veya fetha formunda "عَنْ آيَاتِي" şeklinde okunmasında¹⁹ ayetin anlamına bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Kırâat farklılıklarından tefsirle alakalı olan kısmı, kelimelerin harekelerinde ortaya çıkan ve kelimelerin iskeletinde meydana gelen değişikliklerle kendisini gösteren, çoğunlukla anlama etki eden ferşî ihtilaflardır.²⁰ Örneğin Bakara Sûresi'nde "... temizleninceye kadar ..." mealindeki "حَتَّى يَظْهَرْنَ"²¹ lafzında kırâat farklılığı bulunmaktadır.²² "يَظْهَرْنَ" hayızdan sonra guslü, "يَظْهَرْنَ" ise hayızın bitişini ifade etmektedir. Fukahâ, birinci kırâati Ebû Hanife (öl. 150/767); ikinci kırâati İmam Şafî (öl. 204/820), İmam Malik (öl. 179/795) ve Evzâî (öl. 157/774) üzerinden hükme bağlamıştır.²³ Görüldüğü üzere ferşî kırâat farklılıklarının tefsirinde fikhî hükümlerin istinbatından cem'ine²⁴ kadar birçok ihtilaf söz konusu olabilmektedir. Kara Çelebi'nin incelediğimiz eserinde de ayetlerin yorumunda anlama zenginlik katan ferşî farklılıkların öne çıktığı görülmektedir.²⁵

2. Osmanlı'da Kırâat İlimi

Osmanlı ilim geleneği, Kur'an ilimleri alanında köklü bir birikim ortaya koymuştur. Bu birikimin önemli bir boyutunu kırâat ilmi teşkil eder. Bu dönemde camiler, Kur'an ve kırâat eğitimi açısından son derece önemli mekânlar olarak öne çıkmıştır. Uzun süre tahsil merkezleri olarak hizmet veren bu yapılar, kırâat halkalarının kurumsallaşmasında belirleyici rol oynamıştır. İleri düzey halkalar "seb"

¹³ Mustafa Kılıç, "The Required Disciplines for Commentators of the Qur'an in the Context of the Qur'an Commentaries of the Turkish Republic Period (1923-2011)", *European Intensive Programme: Translating God(s): Fluid Religion And Orthodoxy (Yayımlanmamış Tebliğ)* (Constanța, Romanya, 2012), 9.

¹⁴ Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi: Zemaşerî Örneği* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 21.

¹⁵ Abdullah Ali el-Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-kirâati'l-Kur'âniyyeti'l-aşr* (Gazze: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye Kulliyetü Usûliddîn, 2002), 1/13; İsmail Karaçam, *Kırâat İliminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kırâatların Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 129.

¹⁶ Ali Muhammed ed-Dabbâ', *el-İdâ'e fi beyâni usûli'l-kirâe* (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1999), 10-11.

¹⁷ Hâlid Abdurrahman el-'Akk, *Usûlu't-Tefsîr ve kevâ'iduh* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 428.

¹⁸ el-A'râf 7/146.

¹⁹ Ebü'l-Hafs Ömer b. Kâsım en-Neşşâr, *el-Büdüru'z-zâhira fi'l-kirâati'l-aşri'l-mütevâtira*, thk. Ahmed İsâ el-Mi'sarâvî (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir li't-tibâ'ati ve'n-Neşr, 2011), 1/440.

²⁰ Muhammed b. Ömer Bâzemûl, *el-Kırâat ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm* (Riyad: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ Külliyyetü'd-Da've ve Usûlü'd-dîn, 1996), 307-308.

²¹ el-Bakara 2/222.

²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/227.

²³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/731-732; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/29; Ömer Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/39 (01 Aralık 2015), 174-175. Taberî, şeddelli okuyuşu tercih etmiştir. *Câmi'u'l-beyân*, 3/732.

²⁴ Nitekim İbnü'l-Cezerî bu örneği "iki farklı hükmün cem'i" sadedinde zikretmektedir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/29.

²⁵ İleride bu konuda serdedilen örneklere temas edilecektir.

ve “tasdîr” olarak anılmış; hocalarına “şeyhü'l-kırâa”, görevlerine ise “meşihatü'l-kırâa” denilmiştir. Şehir camilerindeki okutma faaliyetleri “meşihatü'l-mescid”, ordugâhlardaki ise “meşihatü'l-cünd” olarak adlandırılmıştır. Evliya Çelebi, selâtin ve ileri gelenlerin camilerinde birer dârülkurrâ bulunduğunu rivayet etmiştir.²⁶

Osmanlı döneminde tefsir ve kırâat çalışmaları, özellikle klasik metodolojilere bağlılık ve rivayet esaslı yaklaşımlarla şekillenmiş; bu alanlarda süreklilik ve kurumsallaşma dikkat çekici bir biçimde gelişmiştir. İbn Kemal (ö. 940/1534) ve Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) gibi müelliflerin eserleri, bu ilmî birikimin sürekliliğini yansıtan örnekler arasında yer alır.²⁷ Kırâat alanında kaleme alınan Osmanlı dönemi çalışmaları, çoğunlukla kırâat-i seb'a literatürüyle irtibatlı olmuş; bu eserlerle mukayeseye dayalı bir yaklaşım benimsenmiştir.²⁸ İlmî tahsil için Mısır ve Şam gibi merkezlere gidilmesi yaygındı. Mü'min b. Ali Efendi (ö. 799/1396), Şam'da İbnü'l-Cezerî'den ders almış ve Anadolu'ya dönerek bu ilmin aktarımında rol oynamıştır.²⁹ İbnü'l-Cezerî, 1396'da Yıldırım Bayezid'in (ö. 805/1403) davetiyle Bursa'ya gelmiş;³⁰ sultanın çocuklarına yedi yıl boyunca ders vermiş, talebeler yetiştirmiş ve kırâatle ilgili önemli eserler kaleme almıştır.³¹ 1402'de Timur tarafından götürülmesinin ardından, oğulları ve öğrencileri kırâat faaliyetlerini sürdürmüştür.³² Onun ardından Molla Gürânî (ö. 893/1488), İstanbul'da dârülkurrâ oluşturarak birçok talebe yetiştirmiş ve eserler vermiştir.³³ Evliya Çelebi'ye göre, Osmanlı'da ilk dârülkurrâ, Orhan Gazi döneminde 1331'de İznik fethinden sonra Süleyman Paşa Medresesi'ne bitişik olarak inşa edilmiştir.³⁴

Ahmed el-Mesyerî (ö. 1006/1598) ve Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1722) gibi isimler, Osmanlı kırâat geleneğinin önde gelen temsilcilerindendir. Mesyerî, Eyüp Sultan Camii'nde imamlık yapmış ve birçok talebeye kırâat eğitimi vermiştir.³⁵ Mansûrî ise Şâtıbiyye ekolünü İstanbul'a taşıyarak ilmin gelişimine

²⁶ Nebi Bozkurt, “Dârülkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/543.

²⁷ Dartma, “Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsirleri”, 122; Abay, “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir”, 254.

²⁸ Ahmet Gökdemir, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Kiraat İlmî Eserleri”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (15 Haziran 2021), 60.

²⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dârülmescnevî Böl., 11), 17a; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV, 2012), 162; Mustafa Atilla Akdemir, *Hamid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Eserleri ve “Zübdetü'l-İrfân” Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 27; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (yy.: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts.), 1/263. Mü'min b. Ali Efendi, *Câmi'ü'l-kelem fi resmi mushafî'l-imâm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Böl., 44).

³⁰ Recep Akakuş, *İslam'da Kur'an Öğretimi ve Reisü'l-Kurrâ Gönenli Mehmed Öğütçü Hocafendi* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 1991), 58-76; Yüksel, *İbn Cezerî*, 161, 163; Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kiraat Öğretimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 108-110.

³¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, thk. Gotthelf Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1/119; İbnü'l-Cezerî'nin talebelerinden olan oğlu Ebû Bekir Ahmed'le ilgili bilgi için bk. Resul Akcan, “Osmanlı'da Kiraat İlminin Öncü Şahsiyetlerinden Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî (İbnü'n-Nâzım): Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (Aralık 2024), 135.

³² İbnü'l-Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd* (İstanbul, 11), 17a; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/263.

³³ Taşköprizâde Mustafa Ahmed Efendi, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 97; Akyüz, *Osmanlı Kiraat Âlimleri*, 11.

³⁴ M. Baha Tanman, “Dârülkurrâ (Mimari)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/545.

³⁵ Muhammed Emin Molla Efendi, *Umdetü'l-Hullân fi İdâhi Zübdetü'l-İrfân* (İstanbul: Karahisârizâde Sahaf Esad Matbaası, 1871), 115; Fatih Çollak, “Reisü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurra Defteri.”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kırâat İlmî ve Problemleri*, ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 205.

katkı sağlamıştır.³⁶ Her iki âlim, farklı yöntemlerin ve mesleklerin oluşmasına zemin hazırlamış;³⁷ İstanbul ve Mısır tarikeleri arasında çeşitli meslekler ortaya çıkmıştır.³⁸

Bu tarihsel süreç, Osmanlı kırâat geleneğinin hem kurumsal hem de ilmî açıdan nasıl şekillendiğini ortaya koymakta; geleneksel yöntemlere bağlı olarak devam eden ilmî mirasın günümüze kadar ulaşan etkilerini görünür kılmaktadır.

3. Kara Çelebi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Müellifin adı "Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî" dir. Kara Çelebi, 16. yüzyılın sonlarında Tire'de doğmuştur. Müellif, İbn Kemal Paşa'nın (öl. 943/1536) öğrencisi Kara Çelebî Muhammed b. Hüsameddin Hüseyin (öl. 965/1557) ile karıştırılmıştır.³⁹ Eserlerinde "et-Tirevî" nisbesini kullanmış, ancak iki Kara Çelebi'nin akrabalık bağı olmadığı belirtilmiştir.⁴⁰ 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı coğrafyasında yaşamış olan Kara Çelebi, genç yaşta tasavvufî terbiye ve ilmî icazet almış, Tire'den Güzelhisar'a göç ederek irşad faaliyetlerine başlamıştır. Eserlerinde de geniş bir kaynak yelpazesine başvurmuş ve kısa ama etkili bir anlatım benimsemiştir. Mütevâzî kişiliği ve ahlâkî erdemleri, çalışmalarına yansımıştır.⁴¹ Kara Çelebi, seyrüsülûkunu Tire'de tamamlamış ve Habib-i Karamânî'nin (öl. 902/1496) koluna mensup bir Halvetî şeyhidir. Eserlerinde, tasavvuf silsilesini Hz. Peygamber'e dayandıran bir halka aktarmıştır.⁴² Kaynaklara göre Kara Çelebi, tefsir, hadis, fıkıh ve belâgat gibi ilim dallarında kapsamlı bir birikime sahiptir.⁴³ Bursalı Mehmed Tahir, Kara Çelebi'nin ömrünün son yıllarını Aydın (Güzelhisar)'da geçirdiğini belirtmiştir. Ölüm tarihi tam olarak bilinmese de, *Şerhu Virdi's-Settâr* adlı eserin 1009/1600 yılında yazıldığı göz önüne alındığında, vefatının bu tarihten sonra olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁴

³⁶ Detaylı bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/44 (31 Aralık 2017), 113-148.

³⁷ Molla Efendi, *Umdetü'l-Hullân*, 116; Mehmed Efendi Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, ed. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 3/677-678; Haşim b. Muhammed Mağribî, *el-Bereretü'l-hayriyye fi vucûhi kırâati'l-e'immeti'l-aşere* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Erzincan Böl., 72, 46a-126a), 46.

³⁸ Necati Tetik, "Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kırâat İlmî ve Problemleri*, ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 79-82; Karaçam, *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 250. Mesleklerle ilgili detaylar için bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kırâat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (26 Haziran 2019), 91-123.

³⁹ Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matba-i Amire, 1902), 1/145; Hasan Aydın, *Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî ve Tefsir Yöntemi* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 21. Tire tarihi için bk. Zekai Mete, "Tire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/195-197.

⁴⁰ Kara Çelebî Muhammed et-Tirevî, *Metâli'u'l-envâr* (Afyon: Milli Kütüphane, Gedik Ahmed Paşa, 17880), 1b, 213b; Kara Çelebî Muhammed et-Tirevî, *el-Metâlibu'l-âliye* (Manisa: İl Halk Kütüphanesi, 5397), 220a. Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 1b, 92a. Kara Çelebî Muhammed et-Tirevî, *Metâli'u'l-envâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 197), 1b. Başka kaynaklarda da aynı isme rastlanmaktadır. Süleyman Sa'deddin Efendi Müstakimzâde, *Mecelletü'n-Nisâb* (Tıpkı Basım) (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2000), 352a; Mahmut Ayyıldız, *Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî'nin Fâtîha Sûresi Tefsiri (Tahlil - Tahkik)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 33-35.

⁴¹ Kara Çelebî Muhammed et-Tirevî, *el-Cevâhirü'l-ma'neviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 166), 1b, 99a; Kara Çelebî, *Metâli'u'l-envâr* (Gedik Ahmed Paşa, 17880), 1b. Aydın, *et-Tirevî ve Tefsir Yöntemi*, 19-37.

⁴² Ayyıldız, *et-Tirevî'nin Fâtîha Sûresi*, 36. Detaylar için şu eserlere müracaat edilebilir: Kara Çelebî, *Metâli'u'l-envâr* (Gedik Ahmed Paşa, 17880), 213b-214a. Muhammed et-Tirevî, *el-Cevâhirü'l-ma'neviyye* (Reşit Efendi, 166), 96b-99a; Muhammed et-Tirevî Kara Çelebî, *Şerh-u Vird-i Settâr* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, 4352), 80b-81b. Bazı araştırmacılar mezkûr silsilede bir takım tashihlerin yapılması gerektiğini savunmuştur. Ayyıldız, *et-Tirevî'nin Fâtîha Sûresi*, 39-40.

⁴³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/145.

⁴⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/145; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, 352a; Ayyıldız, *et-Tirevî'nin Fâtîha Sûresi*, 37. Müellifin detaylı hayatı, çocukluğu, ilim tahsili gibi başlıklar hakkında elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Serdedilen bu bilgiler ise genelde kendi eserlerinden veya bazı sınırlı çalışmalardan elde edilmiştir. Ayrıca bk. Mehmet Maşuk Acar, "Kara Çelebî Muhammed et-Tirevî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri", *İzmir'de İlmî ve Kültürel Hayat-I (14-16. yüzyıllar)* (Tam Metin Sözlü Bildiri) (İzmir: 2025).

3.1. Kara Çelebi'nin Eserleri

Kara Çelebi'nin, çeşitli kaynaklarca beş ile yedi arasında değişen eseri tespit edilmiştir.⁴⁵ Bu eserler şunlardır:

1. "Metâli'u'l-envâr."⁴⁶
2. *el-Cevâhirü'l-ma'neviyye*.⁴⁷
3. *Kitâbu'l-istihsân*.⁴⁸
4. *el-Metâlibu'l-âliye*.⁴⁹
5. *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzil: Risâle 'alâ Tefsîri Kavlihî teâlâ min Envâri't-tenzîl*
6. *Şerhu Virdi's-Settâr*.⁵⁰
7. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn*.⁵¹

Yazar, eserlerini oluşturduğu sıra düzenine uygun biçimde sunmuş ve adı geçen tefsirinin önsöz kısmında bu bilgileri kaydetmiştir.⁵²

Çalışmamızda *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* adlı eserdeki kırâat farklılıklarının analizine odaklanılması sebebiyle kısaca bu eserin içeriğine temas etmekte yarar vardır. Adından anlaşıldığı üzere eser, Fâtiha ve Yâsîn sûrelerinin tefsirini içeren dört bölümlük bir çalışmadır. Bu bölümler; Mukaddime, Besmele Bahsi, Fâtiha Sûresi ve Yâsîn Sûresi Tefsiri olarak sıralanmıştır. Çalışma, Süleymaniye nüshası esas alınmaktadır. Kara Çelebi, kırâat farklılıklarını ayet ve kelime yorumlarında kullanarak metnin anlamını derinleştirmektedir. Hem sahih hem de şâz kırâatler, dilbilimsel analiz ve belâgat değerlendirmeleriyle desteklenmektedir. Besmele bölümünde dilbilim ve fıkıh analizleri, sûrenin ismi, nüzulü ve faziletleri; Yâsîn Sûresi'nde ise değişik Ulûmü'l-Kur'an uygulamalarının yanı sıra kırâat farklılıkları da ele alınmaktadır. Bu eserin, kırâat ilmi ile tefsir arasında güçlü bir bağ kurmakla öne çıktığı söylenebilir. Kara Çelebi, hemen tüm eserlerinin giriş bölümünde faydalandığı klasik eserleri sıralamış ve geniş bir ilmî birikimden yararlanmışır. Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Fahreddîn er-Râzî'nin (öl. 606/1210) *et-Tefsîrü'l-kebîr*'i ve Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) *Envâr'üt-tenzîl*'i gibi önemli kaynaklar bu eserler arasında yer almaktadır.⁵³ Bu durum, onun kaynak göstermedeki hassasiyetini göstermektedir.⁵⁴

⁴⁵ Ayyıldız, *et-Tîrevî'nin Fâtiha Sûresi*, 41. Kara Çelebi'ye dair beş eser tespit edildiğini ifade eden yazar, eserlerin listesini sunarken altı eseri sunmuştur, bu durum çelişkili görünmektedir. Ayyıldız, *et-Tîrevî'nin Fâtiha Sûresi*, 41-47; Aydın, *et-Tîrevî ve Tefsir Yöntemi*, 21.

⁴⁶ Bk. Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmed Paşa, 17880, 1b-215a; Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 197, 1b-427a.

⁴⁷ Bk. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 166, 1b-99b; Manisa İl Halk Kütüphanesi, 8015, 1b-84a.

⁴⁸ Günümüze ulaşmamıştır. Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 1b.

⁴⁹ Eser; iman, zikir, dua, istiğfar ve tasavvuf gibi değişik mevzuları barındırmaktadır. Bk. Manisa: İl Halk Kütüphanesi, 5397, 1a-220a; Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 1b.

⁵⁰ Bk. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Arabî, 4352, 51b-81a.

⁵¹ Bk. Süleymaniye Kütüphanesi-Denizli/34 ve Şam Zahiriye Kütüphanesi/4665. Süleymaniye nüshası, Derviş Mehmet b. Derviş Sa'dî tarafından istisnah edilmiştir. Ayyıldız, *et-Tîrevî'nin Fâtiha Sûresi*, 52; Aydın, *et-Tîrevî ve Tefsir Yöntemi*, 22. Şam nüshası ise mukaddime ve besmele ile sınırlı olup, Fatihâ ve Yâsîn Suresi bilgisi içermemektedir. Muhammed et-Tîrevî Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi: 4665), 25b-31a. Bu nüshada sadece mukaddime/Besmele kısmı mevcuttur. Bu minvalde çalışmamız, Süleymaniye nüshasına dayanılarak yapılmıştır.

⁵² Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 1b.

⁵³ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 1b. Çalışmanın sınırlılıkları sebebiyle Kara Çelebi'nin bu tefsirlerle alakalı örnek yorumları verilmemiştir.

⁵⁴ Detaylı bilgi için bk. Acar, "Kara Çelebi".

4. Kara Çelebi'nin Kırâatlere Yaklaşımı

Kara Çelebi de *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* adlı tefsirinde kırâat ihtilafına dikkat çekmiş ve özellikle ferşî ihtilaflara odaklanmıştır. Kırâatlerden hem bir müfessir hem de dilbilimci olarak yararlanmış, ayetlerin farklı anlamlarını ortaya koymak için kırâatleri dilsel analizle damıtarak ele almıştır. Örneğin müellif, Yâsîn Sûresi'nde geçen "وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ"⁵⁵ ayetinde yer alan "لَمَّا" ifadesinin İbn Âmir, Âsım ve Hamza tarafından⁵⁶ şeddeli biçimde okunduğunu ve bunun "لَا" anlamını taşıdığını belirtmiştir. Bu bağlamda o, ayetin başında yer alan "إِنْ" edatının nefiy anlamı taşıdığına dikkat çekmiştir.⁵⁷

Müellifin, şâz kırâatleri zikretmekle birlikte, sahih kırâatleri tercih ettiği anlaşılmıştır.⁵⁸ Böylece Kara Çelebi'nin *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* adlı eserinde kırâatlere yaklaşımı, sahih kırâatlerin yanı sıra şâz vecihleri de anlam ve dil bağlamında ele almasıyla öne çıktığı söylenebilir. Örneğin o, Yâsîn Sûresi'nde geçen "فَاكْفُهُمْ"⁵⁹ kelimesinin "فَكَفَّهُمْ"⁶⁰ şeklindeki şâz kırâat vechini, "nimetlerden yararlanırlar" anlamını desteklemek amacıyla sahih kırâatteki kökle aynı lügat kökenine dayandığına işaret etmiştir.⁶¹ Müellif, kırâat-i aşere ve bazı şâz kırâatlerden istifade etmiş; ancak bunlar arasında mezhepsel/fikhî bir tercihe dayalı sistematik bir ayırım gözetmemiştir.⁶² Örneğin o, "لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ"⁶³ ayetinde geçen "ثَمَرِهِ" ifadesinin "تَمْرِهِ"⁶⁴ şeklindeki sahih kırâat vechini aktardıktan hemen sonra şâz kırâat kabul edilen "ثَمْرِهِ" vechini nakletmiştir.⁶⁵ Kara Çelebi, kırâatleri ele alırken senet sağlamlığı, dil kurallarına uygunluk ve anlam katkısı gibi ölçütleri esas almış; özellikle ferşî kırâatler üzerinden yürüttüğü yorumlarda nahiv, sarf ve belâgat unsurlarını aktif biçimde kullanmıştır.⁶⁶ Dolayısıyla Kara Çelebi'nin kırâatleri yorum aracı olarak kullanırken dil merkezli ve anlam odaklı bir yaklaşımı benimsediği görülmüştür. Bu yönüyle müellifin kırâatleri tefsirle bütünleştiren tavrı, sistematikten ziyade bağlam ve anlam merkezli bir tercihe dayandığı görülmektedir.

Kara Çelebi'nin kimi zaman aktardığı kırâat vecihlerinin isnadında isabetsizlikler görülebilmektedir. Nitekim o, "قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ"⁶⁷ (İşte o zaman:) Eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın vâdettiğidir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! derler.) ayetinin tefsirini yaparken Hafs rivayetine göre "هَذَا" kelimesinde vakfedildiğini bildirmektedir.⁶⁸ Müfessire göre bu kırâat, "sizin dirilişiniz Rahmân'ın vaadidir ya da işte bu, Rahman'ın vadettiğidir." anlamındadır.⁶⁹ Ancak yaptığımız araştırmalarda, Hafs'ın "هَذَا" kelimesinde vakfettiğine dair herhangi bir rivayete

⁵⁵ Yâsîn 36/32.

⁵⁶ Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn en-Nisâbüri İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, thk. Sebî' Hamza Hâkîmî (Dımaşk: Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye, 1981), 370.

⁵⁷ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 62b.

⁵⁸ İleride bu mevzunun örnekleri verilmiştir.

⁵⁹ Yâsîn 36/55.

⁶⁰ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Muhammed Cemîl Sıdkî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1999), 9/75.

⁶¹ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 71b.

⁶² Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 62b.

⁶³ Yâsîn 36/35.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/260.

⁶⁵ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 62b.

⁶⁶ Bu kısmın örnekleri aşağıda verildiğinden tekrara girilmemiştir.

⁶⁷ Yâsîn 36/52.

⁶⁸ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 70a.

⁶⁹ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 70a.

rastlanmamıştır. Bu ayette yalnızca “مِنْ مَرْقَدَانَا” kelimesinde vasıl halinde sekte veya vakıf vecihleri olduğu görülmüştür. Esasen Hafs, “هَذَا” kelimesinde vakf değil, ibtidâ yapmaktadır.⁷⁰

4.1. Kırâatler Arasında Tercihle Bulunması

Kara Çelebi Fâtiha Sûresi'nin 3. ayetini yorumlarken “مَالِكٍ”⁷¹ kelimesinde kırâat imamlarının ihtilafının bulunduğunu belirtmektedir. O, Haremeyn kurrâsının⁷² bu kelimeyi “مَلِكٍ” *meliki* şeklinde okuduğunu ve bunun “mutlak otorite, görkemli hükümlerlik ve tam galip, emir ve yasaklar belirleyerek tüm işlerde üstün kudrete sahip olan” anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.⁷³ Dolayısıyla ona göre “مَلِكٍ” kelimesinin bu anlamı barındırması sebebiyle “يَوْمَ الدِّينِ” tabirine izafe edilmesi en uygun olanıdır.⁷⁴ Müellif, İbn Şücâ'a (öl. 266/880) nispet ettiği rivayeti şu şekilde aktarmaktadır: “Daha önce “mâliki” tarzındaki elifli kırâati tercih ediyordum. Ancak bazı dilci âlimler bana “melik kırâatinin “mâlik” kırâatinden tasvir ve anlatım açısından daha etkili olduğunu” söyleyince Hamza'nın da kırâati olan “melik” vechiyle okumaya başladım”.⁷⁵ Müellifin eleştirmeden aktarmış olduğu bu nakilden, kendisinin de aynı istikamette bir kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kimi zaman da onun, aktardığı iki kırâati de eşit gördüğünü ifade eden “وَالْفِرَاءَاتِ مُمْتَقَرَاتَانِ”⁷⁶ tabiriyle iki kırâati birden benimsediği görülmektedir.

Her ne kadar Kara Çelebi'nin “مَالِكٍ” ve “مَلِكٍ” kırâatleri üzerine yaptığı değerlendirme, mütevatir kırâatler arasında anlam yönünden tercihte bulunulamayacağı ilkesine aykırı gibi görünse de, onun amacının kırâatlerin vahiy oluşunu tartışmak değil, dilsel ve belâgî etkilerini öne çıkarmak olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin, İbn Şücâ'dan aktardığı rivayette iki kırâati eşdeğer görmesi, kırâatleri hüküm çıkarma aracı olarak değil; anlamı destekleyen ve dilsel açıklamaları çeşitlendiren unsurlar olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim “مَلِكٍ” kırâatinin otorite ve hükümlerlik vurgusu, “يَوْمَ الدِّينِ” ifadesiyle semantik uyum açısından ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla Kara Çelebi'nin tercihi, vahyin mahiyetine değil, dilin imkânlarına dayalı bir yorumdur.

4.2. Kırâatleri Bazı Dilsel Analizlerde Kullanması

Kırâat farklılıkları, Arap dilinin gramer ve sentaks kurallarına dair istişhatlarda kullanılan argümanlardandır.⁷⁷ Bu bağlamda Kara Çelebi, söz konusu eserinde ayetlerin yorumunda sıkça başvurduğu kırâatleri dilbilimi çerçevesinde ele alarak, farklı okuma ve anlamlara ilişkin çeşitli yorumlarda bulunmuştur.

Örneğin müellif, Yâsîn Sûresi'ndeki “تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ”⁷⁸ ayetinin tefsirini yaparken üç farklı kırâatin söz konusu olabileceğine temas etmektedir. Bunlardan birincisi, kırâat imamlarından İbn Âmir (öl.

⁷⁰ Bk. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/270; Neşşâr, *el-Büdüru'z-zâhira*, 3/277.

⁷¹ el-Fâtiha 1/3.

⁷² Müfessir bu kırâat vechinin sadece “Haremeyn” imamlarına ait olduğunu belirtmiş olsa da, kaynaklar bu vechin Âsım, Kisâi, Ya'kûb ve Halef dışındaki diğer kırâat imamları tarafından benimsenmiş olduğunu da ortaya koymaktadır. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn en-Nisâbü'rî İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırâati'l-'aşr*, thk. Sebî' Hamza Hâkîmî (Dimaşk: Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye, 1981), 86; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teysîr fi kırâ'âti'l-e'immeti'l-'aşere*, thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât (Amman: Dâru'l-Furkân, 2000), 186.

⁷³ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 27a.

⁷⁴ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 27a.

⁷⁵ Gece rüyasında gördüğü bir şahsın, ona Hz. Peygamber'in “Kur'an'ın her harfine on sevap verilir.” şeklindeki hadisini hatırlatıp “mâlik” kelimesinden bir harfi eksilterek neden kendini bu sevaptan yoksun bıraktığını sorduğunu belirttiği aktarılmaktadır. Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 27a-27b.

⁷⁶ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 52a.

⁷⁷ Kırâatlerin dil bilimiyle yakın ilişkide olmasının nedenlerinden biri, erken dönem dil çalışmalarıyla ortak zeminde buluşması ve dil bilim âlimlerinin kırâat âlimi olarak görülmesidir. Mehmet Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2007), 65.

⁷⁸ Yâsîn 36/5.

118/736), Kisâî (öl. 189/805), Hamza ve Âsım'ın (öl. 127/745) râvisi Hafs'ın (öl. 180/796) "تَنْزِيلٌ" kelimesini mansûb okudukları kırâattir.⁷⁹ Müellife göre bu kelimedden önce gizli bir "أَعْنِي" ifadesi bulunmaktadır ki bu durumda "تَنْزِيلٌ" tabiri meful olmaktadır. Böylece mukadder olan "أَعْنِي", daha önceki ayette geçen "Kur'an" lafzının tefsiri mesabesindedir. Yine ona göre burada, mastar olan "تَنْزِيلٌ" kelimesinin cinsinden olan "نَزَلَهُ" suretinde bir fiilin mukadder olma ihtimali de vardır. Binaenaleyh bu mastar failine izafe edilmiş olacaktır.⁸⁰ Müellifin aktardığı ikinci kırâat ise, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr ve Ebû Bekir dışındaki kırâat imamlarının tercih ettiği merfû okuyuş biçimidir.⁸¹ O, bu kırâate göre "تَنْزِيلٌ" kelimesinin "هُوَ" tarzında mahzûf bir mübtedânın haberi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte müellif, masdar olan *tenzil* kelimesinin meful anlamı taşıyacağından⁸² bu durumda ayetin takdirinin "هُوَ مُنَزَّلُ الْعَزِيزِ" (o, Azîz olan (Allah) tarafından indirilmiştir)⁸³ şeklinde olduğunu vurgulamaktadır. Müellif, satır arasında yaptığı bir alıntıda, mahzûf olanın haber olduğunu, bu durumda ayetin takdirinin "هُوَ تَنْزِيلٌ" veya "تَنْزِيلٌ ... هَذَا" şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁸⁴ Kara Çelebi'nin söz konusu ayetle ilgili aktardığı son kırâat vechi ise şâz olarak bilinen "تَنْزِيلٌ" kelimesinin kesralı formudur.⁸⁵ Ona göre bu durumda, "تَنْزِيلٌ" kelimesi daha önce geçen "الْقُرْآنُ" lafzına ya bedel ya da sıfat olmaktadır.⁸⁶

Bir örnek daha vermek gerekirse Kara Çelebi, "وَكُلِّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ"⁸⁷ ayetinin tefsirinde Kırâat imamlarının ekseriyetinin "وَكُلِّ" lafzını açık olan fiilin delaletiyle mukadder bir fiilden dolayı mansûb okuduğunu belirtmektedir. Bu uygulamanın Arap dilindeki karşılığı, tefsiri yapılmak koşuluyla fiili gizlemek anlamındaki bir dilsel kalıptır.⁸⁸

Bu uygulamanın Arap dilindeki karşılığının ise (tefsiri yapılmak koşuluyla fiili gizlemek) olduğunu bildirmektedir.⁸⁹ Bu kullanımın meşhur olan isim karşılığı *istiğâl'dir*.⁹⁰ Dolayısıyla, *istiğâl* sanatını haiz bu ayetteki "كُلِّ" ibaresi, açık olan "أَحْصَيْنَاهُ" karinesiyile gizli bir "أَحْصَيْنَاهُ" fiilinin mefulü konumundadır. Takdiri şöyledir: "وَأَحْصَيْنَاهُ كُلَّ شَيْءٍ" (Her şeyi ayrıntısıyla sıraladık ve tam olarak kaydettik).⁹¹ Bununla

⁷⁹ Aşere'de bu kırâate Halef de dâhildir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/353.

⁸⁰ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 47b.

⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/4; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/353; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-arba'ate 'aşer*, thk. Enes Mehera (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 465.

⁸² Bu uygulama, Arapçada masdarın yaygın anlamlarından biri olan "el-masdar bi ma'ne'l-me'ûl" anlamına gelmektedir. Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn b. Alî İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, thk. İmîl Bedî' Yakub (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 1/63.

⁸³ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 48a.

⁸⁴ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 48a.

⁸⁵ Kaynaklar, Übey b. Ka'b (öl. 33/654 [?]), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Cahderî (öl. 128/746) ve Yahyâ el-Yezîdî (öl. 202/817) gibi sahâbi ve tâbiîn âlimlerinin bu kırâati tercih ettiğini belirtmektedir. İbn Hâleveyh Ebû Abdillâh Ahmed, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-bedî'* (Kahire: Mektebetü'l-Mutenebbî, ts.), 125; Dimyâtî, *İthâf*, 465; Abdüllatîf el-Hafîb, *Mu'cemü'l-Kırâat* (Dimaşk: Dâru Sa' duddîn, 2002), 7/459.

⁸⁶ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 47b-48a. Yâsîn kelimesinden veya harfi mukatta'dan haber olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Bk. Ahmed b. Yusuf es-Semin el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 9/246

⁸⁷ Yâsîn 36/12.

⁸⁸ "الإضمار على شريطة التفسير" ifadesi Arap dilinde bu uygulamanın karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bk. Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ eş-Şâtübî, *el-Makâsîdû'ş-şâfiye fi şerhi'l-Hulâsati'l-Elfiyye* (Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik), thk. Mecmû'atun mine'l-muhakkîkin (Mekke: Ma'hedü'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve İhyâü't-Turâsi'l-İslâmî, 2007), 3/67.

⁸⁹ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 55b. Semîn el-Halebî de aynı görüşte olan müfessirlerdendir. Bk. Ahmed b. Yusuf es-Semin el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 9/250.

⁹⁰ İstiğâl bahsi Arap dilbiliminde müstakil başlık altında ele alınmaktadır. Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'ilmi'n-Nahv*, thk. Sâlih Abdulazîm eş-Şâ'ir (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010), 21; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik (et-Tavzîh ve Tavzîhu'l-hulâşa)*, thk. Berekât Yûsuf Hubûd (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts), 2/140.

⁹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 9/52.

birlikte "كَلَّمَ" kelimesinin mübtedâ olarak merfû okunuşu da bulunmaktadır ki bu, çoğunluğun kırâati olan nasb okunuşuna aykırıdır.⁹² Böylece Kara Çelebi'nin, kırâat farklılıklarını dilbilimsel açıdan inceleyerek ayetlere derinlik kazandırmayı amaçladığı görülmektedir.

4.3. Belagî Açıdan Kırâatleri Değerlendirmesi

Kara Çelebi, kırâat farklılıklarını sadece lafzî bir varyasyon olarak değil, aynı zamanda belagî bir imkân olarak değerlendirir. Özellikle anlamın yoğunlaştığı yerlerde tercih edilen kırâat farklılıkları, metnin semantik derinliğini artırır. Bu yaklaşım, Yâsîn Sûresi'nin 9. ayetinde açıkça görülür. Ayette geçen "فَأَعَشَيْنَاهُمُ فُهُمْ لَا يُبْصِرُونَ"⁹³ ifadesini (...gözlerini zulmetle kapladık...) şeklinde yorumlayan Kara Çelebi, burada geçen "فَأَعَشَيْنَاهُمُ" kelimesinin "فَأَعَشَيْنَاهُمُ" şeklinde okunduğunu aktarmaktadır.⁹⁴ Müellif, "الأعشى" kelimesinin "gündüz görüp geceleyin gözleri göremeyen kimse"⁹⁵ anlamına gelen mastar kalıbı olan "العشى" kökünden türediğini ifade etmektedir. Bu kırâat esas alındığında, müellife göre ayetin yorumunda hem hakikat hem de istiare⁹⁶ belâgat açısından mümkün yorum biçimleri olarak değerlendirilebilir. Çünkü müfessire göre her iki sanatta da gözün perdelenmesi anlamı bulunmaktadır. Bu perdelenme ya gözün ya da kalbin örtülmesiyle gerçekleşmektedir.⁹⁷ Dolayısıyla ona göre istiare vechesiyle ayetin anlamı şu şekilde olur: "Onların gözlerini doğru yolu görmekten alıkoyduk/perdeledik, tıpkı A'şâ'nın gözününün zayıfladığı gibi."⁹⁸ Müellife göre istişhâd makamında kullanan bu kırâat belâgat sanatlarından istiareyi ihtiva etmektedir. Dolayısıyla "فَأَعَشَيْنَاهُمُ" kırâatiyle, hidayet yoluna girmeyen, hakikate ulaşamayan kimselerin gözleri, geceleyin görme yetisi olmayan kimselerin gözüne istiare yoluyla benzetilmektedir. Çünkü "hidayet" in "gece görememek" fiiliyle ilişkilendirilmesi, bu fiilin hakikî anlamda değil mecazî anlamda kullanıldığını göstermektedir.⁹⁹ Dolayısıyla söz konusu fiil, istiare sanatında olduğu gibi gerçek anlamının dışına çıkarılarak başka bir manaya aktarılmıştır. Neticede Kara Çelebi, benzetmenin dolaylı bir şekilde yapıldığını ifade ederek söz konusu kırâatin belagî anlamda ayetin yorumuna katkısını gözler önüne sermeye çalışmaktadır.

Kara Çelebi Yâsîn Sûresi'nde geçen "أَيْنَ دُكْرْتُمْ"¹⁰⁰ kelimesinin "أَيْنَ دُكْرْتُمْ"¹⁰¹ şeklinde soru edatlı okunarak "nerede anılırsanız uğursuzluğunuz sizinledir." anlamını taşıdığını ve bunun daha belîğ olduğunu bu

⁹² Bk. el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 9/250.

⁹³ Yâsîn 36/9.

⁹⁴ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 51b. Kaynaklarda bu kırâat, şâz olarak nitelendirilmiştir. İbn Hâleveyh'in (öl. 370/980) aktardığına göre, bu kırâati okuyanlar arasında Hz. Peygamber, Ebû Recâ (öl. 105/723-24 [?]), Hasan-ı Basrî ve Ömer b. Abdülaziz (öl. 101/720) bulunmaktadır. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 125. Ayrıca, Ebû Hayyân daha fazla isim de eklemiştir. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 9/51.

⁹⁵ Bu ayetin tefsirinde aynı kırâate değinen Ebû Hayyân'a göre, bu kelime "gözlerin zayıflaması" veya "az görme" anlamlarını taşımaktadır. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 9/51.

⁹⁶ Hakikât, sözün gerçek anlamında kullanımını ifade eder. Abdülkâhir el-Cürçânî (öl. 471/1078-79) ise isti'âreyi, "bir şeyi başka bir şeye benzetirken doğrudan söylemek yerine, benzetmek istenen şeyin ismini kullanarak benzetmeyi ima yoluyla yapma" şeklinde tanımlamaktadır. Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir Ebû Fehr (Kahire-Cidde: Matba'atu'l-Medenî-Dâru'l-Medenî, 1992), 67.

⁹⁷ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 52a.

⁹⁸ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 52a.

⁹⁹ 'İstiare' ve burada gerçek anlamın anlaşılmasına engel olan 'karine-i mâni'a' kavramları için bk. İsmail Durmuş - İskender Pala, "İstiare", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/316.

¹⁰⁰ Yâsîn 36/19.

¹⁰¹ Kaynaklarda söz konusu şâz kırâatin A'meş'in tercihleri arasında yer aldığı belirtilmektedir. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 125.

kırâatle göstermeye çalışmıştır.¹⁰² Müfessir, “مَنْ بَعَثْنَا”¹⁰³ kelimesinin “مَنْ هَبْنَا”¹⁰⁴ tarzındaki müteradif kırâatin “bizi kim uyandır da kabirlerimizden çıktık...” manasını ihtiva ettiğini kaydetmektedir.¹⁰⁵ O, bu açıklamalarının ardından mezkûr kırâatin bir yansıması sadedinde şu ifadelere yer verir: “... Dolayısıyla bu kırâate göre burada terşih sanatıyla¹⁰⁶ birlikte bir işaret ve uyarı bulunmaktadır. Çünkü onların kafaları karışık olmalarından hala uykuda olduklarını düşünmektedirler.”¹⁰⁷ Başka bir ayette “يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ”¹⁰⁸ (Yazık o kullara!) tarzında geçen “يَا حَسْرَةً” ifadelerinin tefsirinde Kara Çelebi, şâz bir kırâat zikrederek belâgat sanatına işaret etmektedir.¹⁰⁹ Şöyle ki o, bu ayetin birkaç yorumuna yer verdikten sonra sözü bu kelimeye getirmekte ve ilgili lafzın “يَا حَسْرَةً” tarzında okunduğunu beyan etmektedir. Müellif, bu durumda mezkûr kelimenin, kendilerine yaptıkları kötülüğün büyüklüğünü göstermek için istiare yoluyla “Allah’ın onlara duyduğu üzüntü” anlamına gelebileceğini bildirmektedir.¹¹⁰ Bu kırâat ile tahassürün Allah’a isnadı, aşırı inkâr karşısındaki hayreti¹¹¹ ifade etmektedir.¹¹² Dolayısıyla Kara Çelebi’nin kırâatleri belâgat açısından değerlendirip *eblağ* vasfını tercih sebebi saydığı görülmektedir.

4.4. Kırâat İmamı ve Râvîlerinin İsmen Zikredilip Zikredilmemesi Meselesi

Kara Çelebi, kırâat vecihleriyle istişhatta bulunurken bazı durumlarda ilgili kırâatin imam ve râvisini açıkça zikretmekte, kimi zaman ise doğrudan isnat vermeksizin “قُرئ”¹¹³ gibi meçhul sigalarla yetinmektedir. Buna mukabil o, bazı yerlerde kırâat olduğuna dair hiçbir temasta bulunmadan bir kelimenin kırâate denk gelecek şekilde lügat farklılıklarına işaret etmektedir. Örneğin Fâtiha Sûresi’nde geçen “الصَّٰرِطَ” kelimesi için müfessir, “الصَّٰرِطَ, السَّٰرِطَ, الزَّٰرِطَ” ifadelerinin üçünün de “ظريق” anlamını taşıdığını ve bununla İlâhî yolun kastedildiğini belirtmektedir.¹¹⁴ Her ne kadar bu açıklama lügat farklılığı çerçevesinde sunulmuş olsa da, zikredilen üç telaffuz biçimi aynı zamanda kırâat ihtilafları olarak da bilinmektedir.¹¹⁵ Bu durum, müellifin bazı yerlerde doğrudan zikretmese bile, kırâat farklılıklarını dolaylı biçimde lügat düzeyinde değerlendirdiğini göstermektedir.

¹⁰² Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 61b. Anlaşıldığı kadarıyla, Kara Çelebi bu ifadeleri Kadı Beyzavî'den almış, fakat bu aktarımı yaparken herhangi bir atıf yapmamıştır. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/265. Aynı kırâat vechi Ebû Hayyân tarafından da dile getirilmiştir. Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 9/55.

¹⁰³ Yâsîn 36/52.

¹⁰⁴ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 61b. Bu kırâatin isnadı için bk. İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/214; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/20.

¹⁰⁵ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 69a.

¹⁰⁶ *Terşih*, belâgatta bir ifadeye anlam derinliği katan, destekleyici ve hazırlayıcı bir unsur olarak tanımlanır. Halil İbrahim Kaçar, “Terşih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/516.

¹⁰⁷ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 69a.

¹⁰⁸ Yâsîn 36/30.

¹⁰⁹ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 62a.

¹¹⁰ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 62a. Aynı yorum Ebû Hayyân'da da görülmektedir. Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 9/61.

¹¹¹ “Hayret” ifadesiyle, şâz kırâat üzerinden lafzın anlam genişlemesi bağlamında, kulların inkâr ve isyanlarının akıl almazlığına yönelik mecazî bir anlatım kastedilmektedir. Bu bağlamda tahassürün Allah’a isnadı, belâgat açısından istiare ve tecahül-i ârif sanatlarıyla anlamı derinleştirmektedir.

¹¹² “يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ” ayetindeki diğer kırâat vecihleri için bk. el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 9/259; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 9/60-61.

¹¹³ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 74b, 77a, 77b, 78a, 85b. Bu tabirin, müellif tarafından çoğu zaman şâz kırâatler bağlamında tercih edildiği anlaşılmaktadır.

¹¹⁴ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 38b.

¹¹⁵ Ebû Hayyân'ın (öl. 745/1344) yaklaşımı bu konuya ışık tutmaktadır. Ona göre, “الصَّٰرِطَ” kelimesinin saf bir sâd (ص) harfiyle okunması Kureyş kabilesine ait olup en fasih lehçedir. Binaenaleyh İmam Mushaf'ta bu şekilde imla edilmekte ve cumhûr-u ulemâ bu kırâati tercih etmektedir. Buna mukabil söz konusu kelimenin asıl telaffuz biçimi sîn (س) harfiyle (الصَّٰرِطَ) olup Ruveys (öl. 238/852) ve Kunbül'ün (öl. 291/904) tercih ettiği bir kırâat vechidir. Bunlara ilaveten bu kelime yine bir başka lügat olan zây (ز) harfiyle okunmaktadır. Bu aynı zamanda bir kırâat olup Asmaî'nin (öl. 216/831) Ebû 'Amr'dan (öl. 154/771) rivayetle aktardığı vecihtir. Son olarak “الصَّٰرِطَ” kelimesi zây (ز) ve sâd (ص) harflerinin karışımı olan “işmâm” ile okunmaktadır.

Müellif, “كُنْ فَيَكُونُ”¹¹⁶ ayetinin son harekesi için merfû veya mansûb kırâatlerinin varlığından “ فالقراءة في ” şeklinde bahsederken herhangi bir imam veya râviden söz etmemektedir. Ne var ki, bu kelimenin sonunda bulunan nûn (ن) harfini İbn Âmir ve Kisâî nasb ile diğer kurrâ ref’ ile okumaktadır.¹¹⁸ Mezkûr lafız, farklı kabile lehçelerinin seslendirmeleri ve kırâatler açısından vucûhâta medar bir meseledir. Kara Çelebi, bu uyumu gözeterek kelimeye ait üç lügate değinmekte ancak herhangi bir imam veya râvi adı vermemektedir. Buna karşın o, ayetlerin anlamını takviye etmek amacıyla yararlandığı kırâat farklılıklarını birçok kez imam veya râvi ismi vererek aktarmaktadır.¹¹⁹ Nitekim Kara Çelebi’nin tefsirinde, Nâfi’ (öl. 169/785) beş yerde;¹²⁰ İbn Kesîr (öl. 120/738),¹²¹ Ebû ‘Amr¹²² ve Ebû Bekr Şu’be (öl. 193/809)¹²³ iki yerde; İbn Âmir¹²⁴ ve Hamza¹²⁵ yedi yerde; Âsım,¹²⁶ Hafs¹²⁷ ve Ya’kub (öl. 205/821)¹²⁸ dört yerde; Kisâî¹²⁹ ise altı yerde zikredilmektedir. Ebû Cafer (öl. 130/747-48) ve Halef (öl. 229/844) ise zikredilmemektedir.¹³⁰ Rakamlarla belirtildiği üzere müfessir, Âsım’ın iki râvisine yer vermiş, ancak Ebû Cafer ve Halef b. Hişâm’ı anmamıştır. Kırâat-ı aşere sistematüğünde bu iki imam daima yer almasına rağmen, Kara Çelebi buna muhalefet etmiştir. Örneğin o, “وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا”¹³¹ ayetinde geçen “سَدًّا” lafzının sîn harfinin fethasıyla Hamza, Kisâî ve Hafs tarafından okunduğunu dile getirmektedir.¹³² Ancak aynı kırâat vechini tercih eden Halef’i ismen zikretmemektedir. Bu yaklaşım ise Halef’in diğer kırâat imamlarının okuyuşu olan “سَدًّا” kırâatini mi tercih etmektedir, sorusunu akla getirmektedir. Hâlbuki kaynaklarda Halef’in “سَدًّا” vechini tercih ettiği görülmektedir.¹³³ Sebebini tespit edemediğimiz bu bakış açısının kırâat birikiminde var olan vecihlerin isnadı açısından problemli olduğunu söylemekte yarar vardır.

Kırâat imamlarını ismen zikretmesinin yanı sıra müellif, zaman zaman şâz kırâatleri olan Hz. Ali (öl. 40/661) ve Übey b. Ka’b (ö. 33/654 [?])¹³⁴ gibi sahâbe isimlerini veya belli bir mekâna özgü imamları ifade eden kalıpları da kullanmaktadır. Örneğin; Mekke ve Medine imamları için *Ehlü’l-Haremeyn*;¹³⁵ Kûfe imamları için *Kırâetü’l-Kûfiyyîn*;¹³⁶ kırâat imamlarından bazısına şamil gelen *Ba’du’l-Kurrâ*;¹³⁷ bir kırâat

Bu lügat ise Kays kabilesine ait olup Hamza’ya ait bir kırâat tercihidir. Ebû Hayyân, el-Bahru’l-muhît, 1/45; mezkûr tabirdeki ihtilaf için bk. Dimyâtî, *İthâf*, 163; Hatîb, *Mu’cemü’l-Kırâât*, 1/19-21.

¹¹⁶ Yâsîn 36/82.

¹¹⁷ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 90b.

¹¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a fi’l-kırâât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru’l-Maârif bi Mısır, 1972), 544; Neşşâr, *el-Büdüru’z-zâhira*, 3/283; Dimyâtî, *İthâf*, 470.

¹¹⁹ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 27a, 47b, 51b, 63a; 63b; 70a, 71b; 72a, 80a; 82a; 89b.

¹²⁰ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 48a, 63a, 71b, 80a, 82a.

¹²¹ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 47b, 71b.

¹²² Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 48b, 71b.

¹²³ Âsım’ın râvilerinden biridir. Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 59b, 79a.

¹²⁴ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 47b, 62b, 63a, 63b, 80a, 82a, 89b.

¹²⁵ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 27a, 47b, 51b, 62b (iki defa), 72a, 79a.

¹²⁶ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 27a, 48a, 62b, 79a.

¹²⁷ Âsım’ın râvilerinden biridir. Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 47b, 51b, 70a.

¹²⁸ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 27a, 71b, 80a, 82a.

¹²⁹ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 27a, 47b, 51b, 62b, 89b.

¹³⁰ Söz konusu yerlerin her birisi için örnek vermek çalışmamızın sınırlarını aşacağından imam/râvilerin kaç yerde geçtiği ile yetinilmiştir.

¹³¹ Yâsîn 36/9.

¹³² Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 51b.

¹³³ İbn Mîhrân, *el-Mebsût*, 283; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/315; Neşşâr, *el-Büdüru’z-zâhira*, 3/267; Dimyâtî, *İthâf*, 465.

¹³⁴ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 69b.

¹³⁵ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 27a.

¹³⁶ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 62b, 63a.

¹³⁷ Kara Çelebî, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 69b.

vechini okuyan imamlar zikredildikten sonra geriye kalanları kapsayan *el-Bâkûn*¹³⁸ ve kurrânın çoğunluğunu ifade eden *Cumhûr*¹³⁹ gibi tabirler kullanmaktadır.

4.5. Sahih Kırâatlerle İstişhatta Bulunması

Bir kırâatin sahîh kabul edilmesi için senedinin Hz. Peygamber'e sağlam yollarla ulaşması ve Hz. Osman (öl. 35/656) Mushaf'ının hattına ve Arap dili kurallarına uygun olması gerekmektedir. Bu üç kritere uygun olan kırâatler, ister yedi veya on imamdan ister diğer imamlardan gelsin sahîh kategorisinde olup reddedilmeleri caiz değildir.¹⁴⁰ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* adlı eserinde yukarıda sayılan imamların tercih ettiği birçok sahîh kırâat kategorisindeki vecihlerle istişhatta bulunmaktadır.¹⁴¹ Bu doğrultuda müellifin, sıhhat kriteri olarak belirli bir kurala değinmemesi ve söz konusu aşere imamları dışında, şâz kırâatleriyle tanınan (Hz. Ali ve Übey b. Ka'b gibi sahabe dışındaki) herhangi bir imamın adını anmaması, onun sahîh kırâat anlayışını 'aşere' ile sınırlı tuttuğunu göstermektedir. Dolayısıyla, aşağıda verilen örnekler bu bakış açısıyla analiz edilmektedir.

Müfessir, "الأَرْضُ الْمَيْتَةُ"¹⁴² ifadesini imam Nâfi'in "الأَرْضُ الْمَيْتَةُ" şeklinde şeddeli yâ harfiyle okuduğunu,¹⁴³ yine "ذُرِّيَّتَهُمْ"¹⁴⁴ kelimesini Nâfi' ve İbn Âmir'in "ذُرِّيَّتَهُمْ" tarzındaki rivayetini tercih ettiklerini bildirmektedir.¹⁴⁵ Keza o, "فِي سُغُلٍ"¹⁴⁶ ayetinde Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr ve bir rivayetinde Yakûb'un "غ" harfinin iskânıyla "سُغُلٍ"¹⁴⁷ formundaki kırâati, diğer imamların ise "سُغُلٍ" şeklinde "غ" harfinin ötre harekesiyle okunan vechi tercih ettiklerini beyan etmektedir.¹⁴⁸ Aynı şekilde o, "فِي ظَلَالٍ"¹⁴⁹ kelimesi Hamza ve Kisâî tarafından elifsiz ve "ظ" harfinin ötresiyle "ظَلَلٍ"¹⁵⁰ biçiminde okuduklarını ifade etmektedir.¹⁵¹ Yine müfessir, bu defa "فُرِّيءٌ" tabiriyle isim vermeden "جِبَلًا"¹⁵² lafzında naklettiği sahîh dört kırâat vechini birer lügat olarak izah etmektedir.¹⁵³ O vecihler şunlardır: "جِبَلًا"¹⁵⁴ (cibillen), "جُبَلًا"¹⁵⁵ (cübülen), "جُبَلًا"¹⁵⁶ (cübüllenen), "جُبَلًا"¹⁵⁷ (cübülen). Bu yaklaşım, müellifin kırâat farklılıklarını doğrudan

¹³⁸ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 79a.

¹³⁹ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 55b.

¹⁴⁰ Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki, *el-İbâne 'an ma'âni'l-kırâât*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebi (Mısır: y.y., 1977), 51; Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâil el-Makdisî Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sâdr, 1975), 158; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/15; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 32; Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, thk. Mecdi Muhammed Surû Sa'd Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 1/125; Saîd el-Efgânî, *Fî usûli'n-nahv* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987), 30. Sahîh kırâat ölçütleri için bk. Mehmet Maşuk Acar, *Kırâat İlminde Şâz Meselesi* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 188-194.

¹⁴¹ Örnek olarak bk. Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 27a, 47b.

¹⁴² Yâsîn 36/33.

¹⁴³ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 62b.

¹⁴⁴ Yâsîn 36/41.

¹⁴⁵ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 63a-63b.

¹⁴⁶ Yâsîn 36/55.

¹⁴⁷ İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 371; Yûsuf b. Alî b. Cebbâra Ebû'l-Kâsım el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât ve'l-erba'in ez-zâide 'aleyhâ*, thk. Cemâl b. Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib (Mısır: Müessesetü Semâ li't-Tevzî' ve'n-Neşr, 2007), 625; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/354; Dimyâtî, *İthâf*, 468.

¹⁴⁸ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 71b.

¹⁴⁹ Yâsîn 36/56.

¹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/355; Neşşâr, *el-Büdüru'z-zâhira*, 3/278; Dimyâtî, *İthâf*, 468.

¹⁵¹ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 72a.

¹⁵² Yâsîn 36/62.

¹⁵³ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 77a.

¹⁵⁴ Bu kırâat, Nâfi', Âsım ve Ebû Cafer'in ihtiyarlarıdır. İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 372; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/355.

¹⁵⁵ Bu kırâat, Ebû 'Amr ve İbn Âmir'in ihtiyarlarıdır. Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 626; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/355.

¹⁵⁶ Bu kırâat, Revh tiyayetiyle Yakub'un ihtiyarlarıdır. İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 372; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/355.

¹⁵⁷ Bu kırâati İbn Kesîr, Hamza, Kisâî, Yakub, Halef ve Ruveys tercih etmektedir. İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 372; Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 626; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/355.

isimlendirmese bile, onları lügat düzeyinde ele alarak belagî çeşitliliğe zemin hazırladığını göstermektedir.

Yine Kara Çelebi, “نُنْكشُهُ فِي الْخَلْقِ”¹⁵⁸ (onu yaratılış itibariyle tersine çeviririz) ayetinde bulunan “نُنْكشُهُ” kelimesi “نَكْسَنَ-يُنْكَسُنَ” babından gelen “نُنْكشُهُ” şeklindeki sahih kabul edilen bu kırâati,¹⁵⁹ ayetin anlamını zenginleştirmek için delil bağlamında sunmaktadır. Bu durumda müfessire göre ayet, “...onu baş aşağı çeviririz...” tarzında bir anlam içermektedir.¹⁶⁰

4.6. Şâz Kırâatlerle İstişhatta Bulunması

Şâz kırâatlerin tanımı ve sıhhati gibi meseleler, kırâat ilminin en tartışmalı konuları arasında yer almaktadır. Bu minvalde kırâat âlimleri tarafından birçok görüş ve yorum serdedilmektedir.¹⁶¹ Burada Kara Çelebi'nin bakış açısıyla meseleye yaklaşıldığını ifade etmek gerekir. Kırâatlere başvururken Kara Çelebi'nin, aşere imamlarını açıkça isimleriyle zikretmesi, buna karşılık diğer kırâatleri “فُرِّي” gibi meçhul ifadelerle anması, onun aşere dışındaki vecihleri şâz olarak değerlendirdiğini düşündürmektedir.

Kara Çelebi, Fâtiha Sûresi'nde geçen “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” (... kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna...)¹⁶² ayetinin yorumunda ism-i mevsûl olan “الَّذِينَ” yerine “مَنْ” tabirinin ikame edildiği “صِرَاطَ مَنْ” şeklinde şâz kırâati dikkatlere sunmaktadır.¹⁶³ Bu okuyuşun, sahih kırâat kriterlerinden “Resmü'l-Mushaf”¹⁶⁴ aykırı bulunması sebebiyle¹⁶⁵ kaynaklarda şâz olduğu kaydedilmektedir.¹⁶⁶ Müfessir, aynı ayette geçen “وَلَا الضَّالِّينَ”¹⁶⁷ ifadesine dair, şâz kırâatler arasında yer alan “وَلَا” yerine “غَيْرَ” kelimesinin kullanımıyla oluşan “غَيْرَ الضَّالِّينَ”¹⁶⁸ vechine; ayrıca elifin hemzeye ibdâl edilmesiyle uzatma yapılmaksızın hemzeli biçimde okunan “وَلَا الضَّالِّينَ”¹⁶⁹ vechine de yer verdiği görülmektedir.¹⁷⁰

Kara Çelebi, bazı durumlarda şâz kırâatleri ayetin anlamını zenginleştiren unsurlar olarak görmüştür. Örneğin o, Yâsîn Sûresi'nin “فَاسْتَبِقُوا الصِّرَاطَ فَإِنَّهُ يَبْصُرُونَ”¹⁷¹ (O zaman doğru yolu bulmaya koşuşurlar, ama nasıl görecekleirdi?) âyetindeki “فَاسْتَبِقُوا” emir sigasıyla okunan şâz kırâati¹⁷² aktarmış ve bu vecih üzerinden kelimenin anlam katmanlarını dilbilimsel bir çözümlemeyle tefsir etmiştir. Ona göre burada “kavl” lafzı

¹⁵⁸ Yâsîn 36/68.

¹⁵⁹ Sahih olan bu kırâat için bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 372; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fi vüçûhi'l-kırâ'ât ve 'ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kübeyî (Cidde: y.y., 1993), 3/1078-1079.

¹⁶⁰ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 79a.

¹⁶¹ Kırâat disiplini şâz kavramının kapsamlı analizi için bk. Acar, *Şâz Meselesi*, 263-367; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 335-336.

¹⁶² el-Fâtiha 1/7.

¹⁶³ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 39a.

¹⁶⁴ Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushaflarda kullanılan imla biçimini ifade eder.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/11; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed Ebî Bekr el-Kastallânî, *Latâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât*, thk. Âmir es-Seyyid Osmân- Abdüssabûr Şahîn (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1972), 1/72.

¹⁶⁶ İbn Hâleveyh, bu kırâatin Abdullah b. Mesûd'a ait olduğunu ifade etmektedir. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 9; Kirmânî, bu kırâati tercih edenler arasında, Zeyd b. Alî, Dahhâk ve Hasan-ı Basrî'yi de saymaktadır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, thk. Şemrân el-Acelî (Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.), 44.

¹⁶⁷ el-Fâtiha 1/7.

¹⁶⁸ Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 45. Bu okuyuşun Hz. Ömer ile Ubey b. Ka'b'a ait olduğu nakledilmektedir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 1/51.

¹⁶⁹ Bu okuyuş Eyyûb es-Sahtiyânî'ye ait olduğu nakledilmektedir. Bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 9; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 45. İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1/46.

¹⁷⁰ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 41b. Bu durumda mezkûr kelime “Da'ellîn” şeklinde okunmaktadır.

¹⁷¹ Yâsîn 36/66.

¹⁷² İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 126.

gizlidir. Böylece ayetin takdiri “فَيَقَالُ اسْتَبِقُوا” olup “kendilerine haydi acele edin/yarışın! denilecek.” anlamını muhtevindir.¹⁷³

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra Kara Çelebi'nin tefsirinde, şâz kırâatlere dayalı yorumlara yer verdiği çeşitli pasajlar bulunmaktadır; aşağıda bu yaklaşımını yansıtan bazı örnekler sunulacaktır. O, “طَائِرَكُمْ”¹⁷⁴ kelimesini “طَائِرِكُمْ”¹⁷⁵ suretinde okunduğunu aktarırken; aynı ayette geçen “أَيْنَ دُكْرُنُكُمْ” kelimesinin “أَيْنَ دُكْرُنُكُمْ”¹⁷⁶ şeklindeki kırâat vechini aktarmaktadır.¹⁷⁷ Bir başka ayette geçen “مِنَ الْمُكْرَمِينَ”¹⁷⁸ ifadesinin ise râ harfinin şeddesiyle “مِنَ الْمُكْرَمِينَ”¹⁷⁹ tarzında okunduğunu bildirmektedir.¹⁸⁰ Yine müellif, “فُرِّي” ifadesiyle söze başlayarak “يَا حَسْرَةَ الْعِبَادِ”¹⁸¹ ayetinin izafeli formu olan “يَا حَسْرَةَ الْعِبَادِ”¹⁸² şeklinde okunan şâz bir kırâat ile istihad etmektedir.¹⁸³ Başka bir ayette müfessir, “مِنَ الْأَجْدَاثِ”¹⁸⁴ kelimesinin son harfinin fâ (ف) ile okunarak “مِنَ الْأَجْدَافِ”¹⁸⁵ şeklindeki şâz kırâati *ecdâs* ibaresinin bir lügat/şivesi olarak değerlendirmektedir.¹⁸⁶ Bir başka şâz kırâat olan “مِنَ بَغْنِنَا”¹⁸⁷ şeklindeki veche de temas eden Kara Çelebi, bunu Hz. Alî'ye isnat etmektedir.¹⁸⁸ Müfessir, genelde şâz kırâatlerle ilgili okuyuşları isim zikretmeksizin “فُرِّي” lafzıyla aktarmaktadır. Ancak burada o, genel yaklaşımından farklı olarak, önce “*kurradân bazıı*” diyerek söze başlayıp ardından da isnat makamında Hz. Alî'nin adını anması dikkat çekmektedir. Netice olarak Kara Çelebi, Yâsîn Sûresi'nin hemen tüm sayfalarına serpiştirilmiş biçimde şâz kırâat vechilerine yer vermiş ve bunları çoğunlukla Resmü'l-Mushaf'a uymayanlardan tercih etmiştir.

SONUÇ

Osmanlı kırâat geleneği, İbnü'l-Cezerî, Mü'min b. Alî ve Molla Gürânî gibi önde gelen âlimlerin ilmî mirası üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu gelenek, Ahmed el-Mesyerî ve Ali el-Mansûrî gibi kırâat üstatlarının rehberliğinde, İstanbul ve Mısır merkezli tarik ve meslekler etrafında özgün eğitim-öğretim yöntemleriyle kurumsallaşmıştır. Ortaya çıkan ilmî birikim, kırâat ilminin yalnızca rivayet aktarımıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda tefsir, dil bilimi ve belâgat gibi alanlarla iç içe geçtiğini göstermektedir. Çalışmanın bulguları, Kara Çelebi'nin kırâatleri sistematik bir tasnif yerine bağlamsal ihtiyaçlara göre seçici biçimde kullandığını ve onları yalnızca okuma farkı değil, anlam üretiminde aktif bir unsur olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, Osmanlı tefsir geleneğinde kırâatlerin yorum zenginliği ve belâgî estetik açısından önemli bir işlev gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Kara Çelebi, sahih kırâat vechilerine dilsel uygunluk ve anlam tutarlılığı açısından yaklaşmıştır. Şâz kırâatleri ise lügat temelli açıklamalarla yorumuna dâhil ederek, kırâat-tefsir ilişkisinde rivayet ve dirayet unsurlarını birlikte değerlendirdiğini göstermiştir. Müellif, bazı kırâat imamlarına yer verirken

¹⁷³ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 78a.

¹⁷⁴ Yâsîn 36/19.

¹⁷⁵ İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 125; Dimyâtî, *İthâf*, 466.

¹⁷⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 125; el-Beyzâvî, *Envâriü't-tenzîl*, 4/265.

¹⁷⁷ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 61b.

¹⁷⁸ Yâsîn 36/27.

¹⁷⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 9/59.

¹⁸⁰ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 62a.

¹⁸¹ Yâsîn 36/30.

¹⁸² İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 125; Dimyâtî, *İthâf*, 465-466.

¹⁸³ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 62a.

¹⁸⁴ Yâsîn 36/51.

¹⁸⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 9/73; Hatîb, *Mu'cemü'l-Kırâat*, 7/499.

¹⁸⁶ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 67b.

¹⁸⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 126; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/20.

¹⁸⁸ Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn* (Denizli, 34), 69b.

Ebû Ca'fer ve Halef b. Hişâm gibi önemli isimleri hiç anmamıştır. İsnat zincirlerinden çok, anlam ve belâgat vurgusuna yönelmesi, onun tercihlerini klasik kırâat usullerinden farklı bir zeminde şekillendirdiğini göstermektedir. Aynı şekilde kırâatler arasındaki seçim ölçütlerinin neye dayandığı sorusunu gündeme getirmekte ve müellifin ilmî yönelimlerinin daha ayrıntılı incelenmesini gerekli kılmaktadır. Söz konusu çerçevede çalışma, Kara Çelebi'nin kırâat merkezli tefsir anlayışını Osmanlı tefsir geleneğinde yeni tartışmalara açan bir örnek olarak değerlendirmekte ve literatüre hem katkı hem de eleştirel bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca, kırâatlerin tefsirle ilişkisini dilbilimsel ve belâgî çözümler üzerinden ele alan Kara Çelebi'nin yaklaşımı, klasik ilim birikiminin bir devamı olmasının yanı sıra özgün yorum imkânlarının da bir yansımasıdır. Ulaşılan netice, Osmanlı kırâat- tefsir geleneğinin daha geniş bir çerçevede incelenmesi gerektiğini vurgulamakta; aynı zamanda sonraki çalışmalara metodolojik bir kapı aralamaktadır.

Kaynakça/References

- Abay, Muhammed. "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası". *Divan İlmî Araştırmalar* 0/1 (1999), 249-303.
- Acar, Mehmet Maşuk. "Kara Çelebi Muhammed et-Tîrevî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri". *İzmir'de İlmî ve Kültürel Hayat-I (14-16. yüzyıllar)*. İzmir, 2025.
- Acar, Mehmet Maşuk. *Kıraat İlminde Şâz Meselesi*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023.
- Akakuş, Recep. *İslam'da Kur'an Öğretimi ve Reisü'l-Kurrâ Gönenli Mehmed Öğütçü Hocaefendi*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 1991.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâatlerin Fıkhî Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ Sûresi'nin 43. Âyeti Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (30 Aralık 2015), 205-232. <https://doi.org/10.17120/omuifd.28925>
- Akcan, Resul. "Osmanlı'da Kıraat İlminin Öncü Şahsiyetlerinden Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî (İbnü'n-Nâzım): Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (Aralık 2024), 133-150. <https://doi.org/10.54893/vanid.1464146>
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Hamid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Eserleri ve "Zübdetü'l-İrfân" Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- 'Akk, Hâlid Abdurrahman el-. *Usûlu't-Tefsîr ve kevâ'iduh*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kıraat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016.
- Alemdar, Yusuf. *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Alî Efendi, Mü'min b. Câmî'ü'l-keîâm fî resmi mushafî'l-imâm. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Böl., 44, 1b-64b.
- Aydın, Hasan. *Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî ve Tefsir Yöntemi*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ayyıldız, Mahmut. *Kara Çelebi Muhammed et-Tîrevî'nin Fâtîha Sûresi Tefsiri (Tahlil - Tahkik)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bâzemûl, Muhammed b. Ömer. *el-Kırâat ve eseruhâ fî't-efsîr ve'l-ahkâm*. Riyad: Câmî'atu Ummî'l-Kurâ Külliyyetü'd-Da've ve Usûlü'd-dîn, 1996.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşelî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1997.
- Bozkurt, Nebi. "Dârülkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matba-i Amire, 1902.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrahmân b. Muhammed el-. *Delâ'ilü'l-i'câz*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir Ebû Fehr. Kahire-Cidde: Matba'atu'l-Medenî-Dâru'l-Medenî, 3. Basım, 1992.
- Çollak, Fatih. "Reisü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâm-i Kurrâ Defteri." *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kıraat İlmi ve Problemleri*. ed. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Dabbâ', Alî Muhammed ed-. *el-İdâ'e fî beyâni usûli'l-kirâe*. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1999.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dağ, Mehmet. "Kırâat İlminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair -". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2007), 57-110.

- Dartma, Bahattin. "Osmanlı Döneminde Bazı Müstakil Dirâyet Tefsirleri ve Uyguladıkları Yöntemler". Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 11/7 (2016), 121-150. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.9671>
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-. İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-arba'ate 'aşer. thk. Enes Mehera. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2006.
- Durmuş, İsmail - Pala, İskender. "İstiare". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/315-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr. thk. Muhammed Cemûl Sıdkî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Ebû Şâme, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâîl el-Makdisî. el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdr, 1975.
- Efgânî, Saîd el-. Fî usûli'n-nahv. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 44/44 (31 Aralık 2017), 113-148.
- Gökdemir, Ahmet. "Genel Hatlarıyla Osmanlı Kıraat İlmi Eserleri". BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/1 (15 Haziran 2021), 59-78. <https://doi.org/10.33460/beuifd.871168>
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri". FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 13 (26 Haziran 2019), 91-123. <https://doi.org/10.16947/fsmia.582365>
- Halebî, Ahmed b. Yusuf es-Semin el-. ed-Dürü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Hafîb, Abdüllatîf el-. Mu'cemü'l-Kırâât. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru Sa'duddîn, 2002.
- Hüzelî, Yûsuf b. Alî b. Cebbâra Ebü'l-Kâsım el-. el-Kâmil fi'l-kırâât ve'l-erba'în ez-zâide 'aleyhâ. thk. Cemâl b. Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib. Mısır: Müessesetü Semâ li't-Tevzî' ve'n-Neşr, 2007.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. el-Muhtesab fi tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îdâhi anhâ. thk. Alî en-Necdî Nâsîf vd. 2 Cilt. Kahire: Vizâretü'l-Evkâf - el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1966.
- İbn Ebî Meryem, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî. el-Mûdah fi vucûhi'l-kırâ'ât ve 'ilelihâ. thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî. Cidde: y.y., 1993.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh Ahmed. Muhtasar fi Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-bedî'. Kahire: Mektebetü'l-Mutenebbî, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf. Evdahü'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik (et-Tavzîh ve Tavzîhu'l-hulâşa). thk. Berekât Yûsuf Hubûd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Mihrân, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn en-Nisâbü'rî. el-Mebsût fi'l-kırâati'l-'aşr. thk. Sebî' Hamza Hâkîmî. Dimaşk: Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye, 1981.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Maârif bi Mısır, 2. Basım, 1972.
- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn b. Alî. Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî. thk. İmîl Bedî' Yakub. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. Câmî'ü'l-esânîd. Kitap. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dârülmesnevî Böl., 11.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr. thk. Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2016.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. en-Nihâye fi'l-kırâati's-selâs ez-zâide 'ani'l-'aşere (Mecmû'atün mühimmetün fi't-tecvîdi ve'l-kırâati ve'r-resmi ve 'addi'l-ây adlı eser içinde). thk. es-Seyyid Rifâ'î Cemal. Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ. thk. Gotthelf Bergstraesser. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. Tahbîrü't-Teysîr fî kırâ'âti'l-e'immeti'l-'aşere. thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât. Amman: Dâru'l-Furkân, 2000.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. Takrîbü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr. thk. Abdullah Muhammed Halîfî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr. thk. Muhammed Temîm ez-Zü'biyy. Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1994.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer. el-Kâfiye fî 'ilmi'n-Nahv. thk. Sâlih Abdulazîm eş-Şâ'ir. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.
- Kaçar, Halil İbrahim. "Terşîh". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/516. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kara Çelebî, Muhammed et-Tîrevî. el-Metâlibu'l-'âliye. Manisa: İl Halk Kütüphanesi, 5397, 1b-220a.
- Kara Çelebî, Muhammed et-Tîrevî. Metâli'u'l-envâr. Afyon: Milli Kütüphane, Gedik Ahmed Paşa, 17880, 1b-215a.
- Kara Çelebî, Muhammed et-Tîrevî. Şerh-u Vird-i Settâr. İstanbul: Millet Kütüphanesi, 4352, 51b-81a.
- Kara Çelebî, Muhammed et-Tîrevî. Tefsiru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn. Kitap. Şâm: Zâhiriyye Kütüphanesi: 4665.
- Kara Çelebî, Muhammed et-Tîrevî. Tefsiru Sûreti'l-Fâtiha ve Yâsîn. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 34, 1b-93a.
- Karaçam, İsmail. Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kırâatların Yorum Farklılıklarına Etkisi. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed Ebî Bekr el-. Latâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât. thk. Âmir es-Seyyid Osmân- Abdüssabûr Şahîn. 2 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1972.
- Kılıç, Mustafa. Kiraat-Tefsir İlişkisi: Zemahşerî Örneği. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Kılıç, Mustafa. "The Required Disciplines for Commentators of the Qur'ân in the Context of the Qur'ân Commentaries of the Turkish Republic Period (1923-2011)". European Intensive Programme: Translating God(s): Fluid Religion And Orthodoxy (Yayımlanmamış Tebliğ). Constanța, Romanya, 2012.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-. Şevâzzü'l-kırâât. thk. Şemrân el-Acelî. Beyrut: Müessesetü'l-Belâg, ts.
- Mağribî, Haşim b. Muhammed. el-Bereretü'l-hayriyye fî vucûhi kırâati'l-e'immeti'l-'aşere. Kitap. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Erzincan Böl., 72, 46a-126a.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. el-İbâne 'an ma'âni'l-kırâât. thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî. Mısır: y.y., 1977.
- Melâhî, Abdullah Alî el-. Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-kırâati'l-Kur'âniyyeti'l-'aşr. 13 Cilt. Gazze: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye Kulliyyetü Usûliddin, 2002.
- Mete, Zekai. "Tire". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 41/195-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Molla Efendi, Muhammed Emin. Umdetü'l-Hullân fî İdâhi Zübdeti'l-İrfân. İstanbul: Karahisarizade Sahaf Esad Matbaası, 1871.

- Muhammed et-Tîrevî, Kara Çelebi. Metâli'ü'l-envâr. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 197, 1b-427a.
- Mustafa Ahmed Efendi, Taşköprizâde. eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Müstakimzâde, Süleyman Sa'deddin Efendi. Mecelletü'n-Nisâb (Tıpkı Basım). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2000.
- Neşşâr, Ebü'l-Hafs Ömer b. Kâsım en-. el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kırâati'l-aşri'l-mütevâtira. thk. Ahmed Îsâ el-Mî'sarâvî. 4 Cilt. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir li't-tibâ'ati ve'n-Neşr, 2. Basım, 2011.
- Nüveyrî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ali en-. Şerhu Tayyibeti'n-Neşr. thk. Mecdi Muhammed Surûr Sa'd Bâslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Özbek, Ömer. "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/39 (01 Aralık 2015), 163-181.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ eş-. el-Makâsîdü's-şâfiyye fî şerhi'l-Hulâsati'l-Elfiyye (Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik). thk. Mecmû'atun mine'l-muhakkîkîn. 9 Cilt. Mekke: Ma'hedü'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve İhyâü't-Turâsi'l-İslâmî, 2007.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. Vekâyiü'l-Fudalâ. ed. Abdülkadir Özcan. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. Câmî'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tanman, M. Baha. "Dârülkurrâ (Mimari)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8/545-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tetik, Necati. "Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler". Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kırâat İlmi ve Problemleri. ed. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002. <https://doi.org/10.29355/iuif.2018.8>
- Uzun, Yakup. "Kıraat İlmünde Usûl ve Ferşin İstisnaları". Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi 9/1 (15 Nisan 2025), 66-95. <https://doi.org/10.52115/apjir.1575676>
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Büyük Osmanlı Tarihi. 6 Cilt. b.y.: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Basım, ts.
- Ünal, Mehmet. Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019.
- Yüksel, Ali Osman. İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2012.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-. el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve uyûni't-te'vîl. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru'r-Teyyân li'-Turâs-Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1987.
- el-Cevâhirü'l-ma'neviyye. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 166, 1b-99b.